

Badania nad zespołem osadniczym grupy tarnobrzeskiej w Bachórze – Chodorówce, pow. Brzozów, w latach 1970—1972.

I.

W młodszych okresach epoki brązu i we wczesnej epoce żelaza na południowo-wschodnich peryferiach naszego kraju rozwijała się grupa tarnobrzeska¹. Grupę tę tradycyjnie w polskiej literaturze archeologicznej zaliczano w obręb kultury łużyckiej². Znaczne odrębności w inwentarzu zabytkowym i specyficzne cechy w obrzędku pogrzebowym wyróżniają jednak ową grupę spośród innych grup lokalnych kultury łużyckiej. W związku z tym nasuwa się pytanie, czy należy w dalszym ciągu traktować grupę tarnobrzeską jako jedną z grup lokalnych kultury łużyckiej, czy też raczej potraktować ją trzeba jako odrębną kulturę archeologiczną, bądź też jako grupę lokalną o przejściowym charakterze pomiędzy kulturą łużycką a kulturami związanymi już ze strefą zakarpacką.

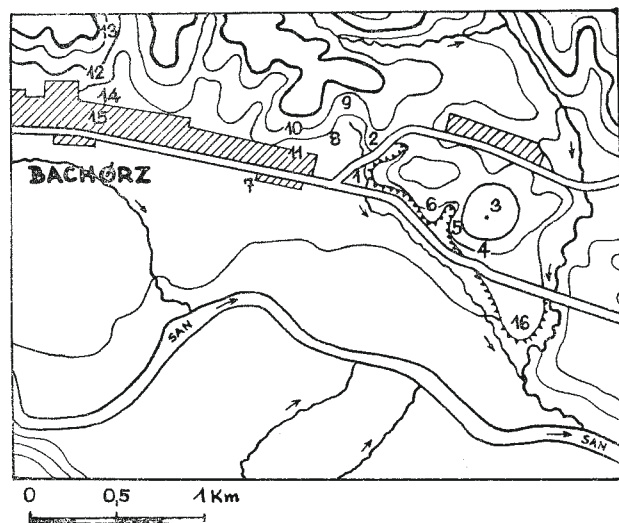
Na powiązania genetyczne grupy tarnobrzeskiej z Zakarpaciem wskazuje obecność form ceramicznych charakterystycznych dla tamtych terenów w zespołach wczesnej fazy grupy tarnobrzeskiej³. Z obszarów zakarpackich wywodzi się także większość wyrobów brązowych pochodzących z III i IV okresów epoki brązu, a znalezionych w dorzeczu Sanu i Wisłoki. Zagadnienie początków omawianej grupy nie zostało jednak jeszcze w pełni wyjaśnione⁴. Istnieją też poważne trudności przy opracowaniu wewnętrznej periodyzacji grupy tarnobrzeskiej. Wyraźne odrębności w inwentarzu zabytkowym tej grupy w stosunku do pozostałych grup zaliczanych do kultury łużyckiej, nie pozwalają na zastosowanie kryteriów chronologicznych wypracowanych dla innych grup. Wyjaśnienia wymaga też szereg zagadnień związanych ze zróżnicowaniem wewnętrznym omawianej grupy, gospodarką oraz strukturą demograficzną i społeczną jej ludności, a także szereg innych problemów.

Dla wyjaśnienia niektórych zagadnień związanych zwłaszcza z wczesną fazą grupy tarnobrzeskiej podjęto ponownie w 1970 roku prace badawcze nad zespołem osadniczym ludności grupy tarnobrzeskiej w Bachórze-Chodorówce, pow. Brzozów. W skład tego zespołu wchodzi jedno cmentarzysko znane już od 1940 roku oraz szereg punktów osadniczych rozmieszczonych w pobliżu cmentarzyska. Omawiany tu zespół osadniczy

znajduje się na Podkarpaciu, w obrębie Pogorza Dynowskiego, na lewym brzegu Sanu, około 40 km w górę tej rzeki od Przemyśla. Mamy tu do czynienia z odosobnionym zespołem stanowisk grupy tarnobrzeskiej, wysuniętym silnie w głąb Podkarpacia i oddalonym dość znacznie na południe od zwartego zasięgu osadnictwa ludności grupy tarnobrzeskiej.

Cmentarzysko grupy tarnobrzeskiej w Bachórze-Chodorówce położone jest na łagodnym stoku stożka napływowego uformowanego na skraju szerokiej łąkowej doliny Sanu przez mały potok wypływający z bocznej dolinki od strony centralnej części przysiółka Chodorówka. Tuż nad cmentarzyskiem wznosi się stromy stok krawędzi wysokiej terasy wzniesionej ponad dolinę zalewową Sanu. Cmentarzysko zajmuje parcelę należącą o gospodarstwa PGR Chodorówka. Południowa część cmentarzyska sięga też na przyległą parcelę stanowiącą własność Anieli Pilip.

Na cmentarzysko natrafiono w 1940 roku podczas budowy strażnicy dla ówczesnej niemieckiej straży granicznej. Prace wykopaliskowe zapoczątkowano tu w 1942 roku⁵ i kontynuowano następnie w latach 1960

Ryc. 1. Bachórze, pow. Brzozów. Rozmieszczenie stanowisk archeologicznych (1—16) na terenie miejscowości (włącznie z obszarem przysiółka Chodorówka).

oraz 1963—1965⁶. W trakcie tych badań przekopano znaczną część cmentarzyska i odkryto łącznie 435 grobów zaliczanych do grupy tarnobrzeskiej. Wstępne penetracje terenowe w najbliższej okolicy cmentarzyska wykazały obecność śladów osadnictwa ludności grupy tarnobrzeskiej na polach położonych na wysokiej terasie wznoszącej się ponad terenem cmentarzyska⁷.

Ponownie prace badawcze na cmentarzysku podjęto w 1970 roku i kontynuowano je następnie w latach 1971 i 1972. Na podjęcie tych prac wpłynęło też w pewnym stopniu zagrożenie nie przebadanej dotąd części cmentarzyska na skutek podjętych prac budowlanych i remontowych w bezpośrednim sąsiedztwie budynku dawnej strażnicy granicznej, użytkowanego obecnie na cele mieszkalne dla pracowników PGR Chodorówka. Prace badawcze finansowane były przez Muzeum Okręgowe w Rzeszowie, a prowadzone przez zespół badawczy związany z Katedrą Archeologii Polski Uniwersytetu Jagiellońskiego (a od 1972 roku z Instytutem Archeologii U.J.). Dla uzyskania możliwie pełnych wyników badań na cmentarzysku, w skład zespołu badawczego obok archeologów włączono także antropologów. Obok prac badawczych na cmentarzysku przeprowadzono w 1971 roku badania poszukiwawcze na terenie Bachorza. Przyniosły one nadszpodziewanie dobre rezultaty i doprowadziły do odkrycia szeregu stanowisk związanych z osadnictwem ludności grupy tarnobrzeskiej, a także z innych okresów.

II.

Badania wykopaliskowe na terenie cmentarzyska (stanowisko 1) wznowiono pod koniec maja 1970 roku i prowadzono je przez czerwiec tego roku. W pracach udział wzięli: doc. dr Marek Gedl oraz mgr Danuta Burczyk, mgr Piotr Kaczanowski, mgr Michał Parczewski oraz Wojciech Łonak — student archeologii Polski U. J. Materiały kostne badał w terenie antropolog dr Krzysztof Kaczanowski z Katedry Antropologii U.J. Badania podjęte w 1970 roku miały na celu przebadanie południowej części stanowiska i ustalenie zasięgu cmentarzyska w tym kierunku. Wykopy założono na parceli należącej do gospodarstwa PGR Chodorówka, w bezpośrednim sąsiedztwie do terenu przebadanego w 1965 roku. Objęto badaniami pas terenu położony pomiędzy budynkiem dawnej strażnicy a granicą pola Anieli Pilip. Przebadano przestrzeń o powierzchni 173 m² i odkryto 139 grobów (nr 436—574).

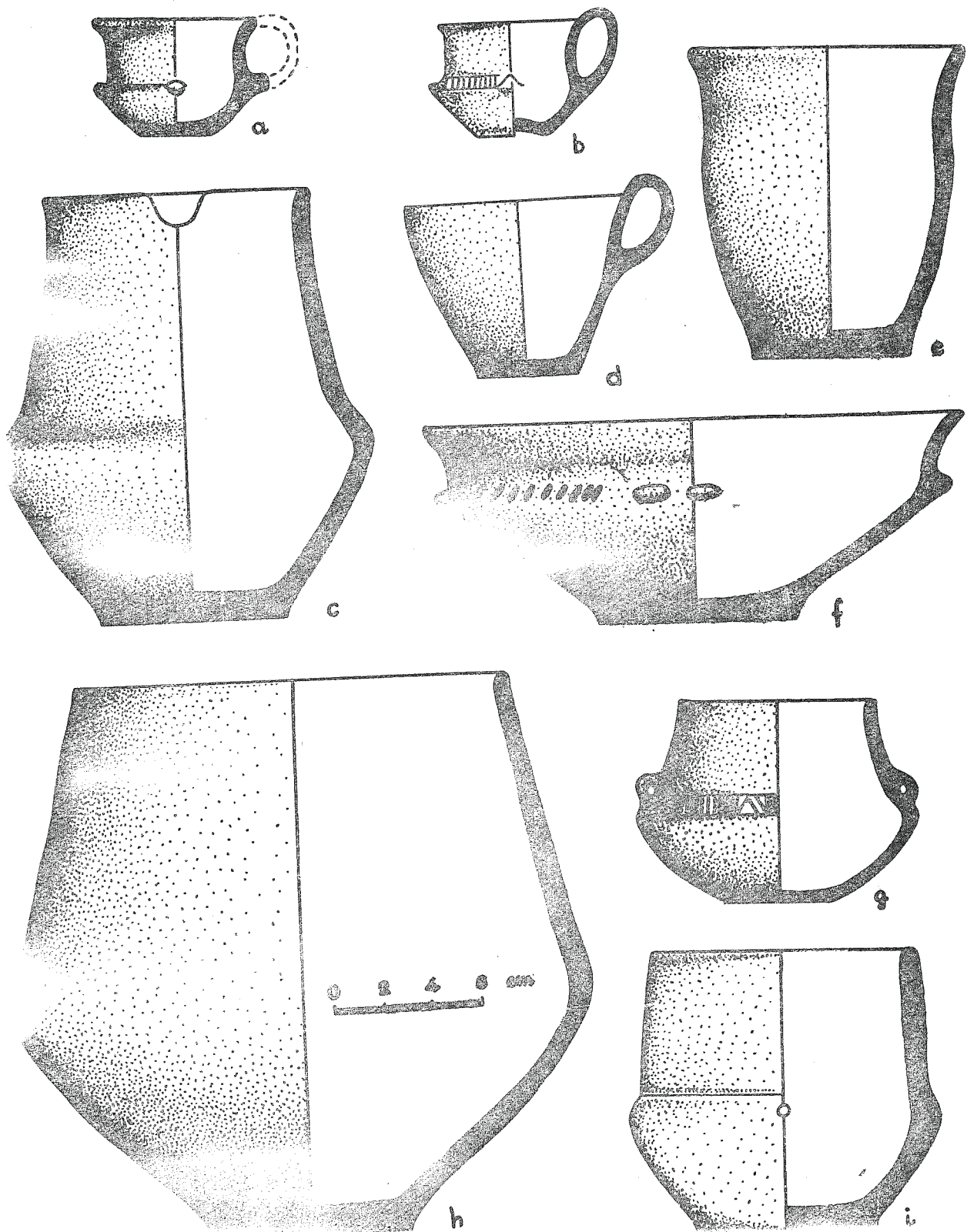
Dalsze prace kontynuowano we wrześniu tegoż roku. Brali w nich udział: doc. dr Marek Gedl, mgr Michał Parczewski, Renata Kisza — absolwentka archeologii oraz Krystyna Boruc, Barbara Bugajska i Ewa Łuczak — studentki antropologii U.J. Wykopy założono w południowej części parceli należącej do gospodarstwa PGR Chodorówka, a także na przyległym od południa polu Anieli Pilip. Przekopano przestrzeń o powierzchni 243 m² i odkryto 29 obiektów archeologicznych (nr 575—603). Były to w części groby ciałopalne grupy tarnobrzeskiej rozrzucone na południowej peryferii cmentarzyska.

Na południe od zasięgu cmentarzyska grupy tarnobrzeskiej, na polu Anieli Pilip, natrafiono na ślady stanowiska (stanowisko 1a), które jak się wydaje datować należy w zasadzie na okres wpływów rzymskich. Niektóre materiały ceramiczne także odkryte, pochodzą być może jeszcze ze schyłkowej fazy okresu lateńskiego. Charakter nowoodkrytego stanowiska nie został

w pełni wyjaśniony. Wydaje się, że raczej mamy tu do czynienia z pozostałościami osady. Z drugiej jednak strony w obrębie niektórych wyraźniejszych skupień ceramiki natrafiono na nieliczne przepalone kości. Występowanie przepalonych kości wydaje się przemawiać za tym, że mamy tu do czynienia jednak z cmentarzyskiem, ale odmiennym od pospolitych dla kultury przeworskiej. Ustalenie przynależności kulturowej odkrytych materiałów sprawia niejakie trudności. Ceramika odkryta w południowej części stanowiska wprawdzie wykazuje pewne cechy, na podstawie których można ją zaliczać do okresu wpływów rzymskich, lub w części także do późnej fazy okresu lateńskiego. Różni się jednak ona od typowej ceramiki kultury przeworskiej. Być może mamy tu do czynienia z bliżej dotąd nie sprecyzowanymi elementami kulturowymi współczesnymi w zasadzie kulturze przeworskiej, ale bardziej powiązanymi z kulturą Podkarpacia i Podniestrza.

Dalsze prace badawcze na stanowisku wznowiono w kwietniu 1971 roku, po otrzymaniu wiadomości o podjęciu nowych prac budowlanych na terenie cmentarzyska. Pod kierunkiem Jana Chochorowskiego — studenta archeologii Polski U.J. przeprowadzono wówczas rozpoznanie sondażowe w południowo-wschodniej części stanowiska. W wykopach sondażowych (wykopy A—G) nie natrafiono na groby grupy tarnobrzeskiej. Prace ratownicze kontynuowano w czerwcu tegoż roku, w związku z projektowanymi pracami ziemnymi nad osuszaniem budynku mieszkalnego pracowników PGR. Przebadano wówczas pas terenu o rozmiarach 3×27 m, przylegający do frontowej, północnej ściany budynku. Stwierdzono, że znaczna część badanego terenu była już uprzednio przekopana i zniszczona. Na zachowanych od zniszczenia fragmentach odkryto 13 grobów ciałopalnych grupy tarnobrzeskiej (nr 604—616). Dalsze badania wykopaliskowe przeprowadzono w sierpniu tegoż roku. Brali w nich udział, podobnie jak w czerwcu: doc. dr Marek Gedl, mgr Danuta Burczyk, mgr Renata Kisza oraz Barbara Bugajska — studentka antropologii i Wojciech Łonak — student archeologii U.J.

Badania te miały na celu przebadanie pozostałych jeszcze fragmentów cmentarzyska. Zamierzano definitywnie zakończyć już prace na tym stanowisku. W zachodniej części cmentarzyska udało się dotrzeć do jego granic i wyjaśniono całkowicie zasięg występowania grobów w tym kierunku. Podobnie w południowej części cmentarzyska ustalono zasięg występowania grobów grupy tarnobrzeskiej. Przekopano tu całkowicie pozostałą jeszcze część działki należącej do gospodarstwa PGR w Chodorówce oraz znaczny fragment sąsiadującej od południa parceli stanowiącej własność Anieli Pilip. We wschodniej części stanowiska przeprowadzono wykopy na wschód od budynku mieszkalnego (dawnej strażnicy), w pobliżu budynków gospodarczych użytkowanych przez pracowników miejscowego PGR-u. Natrafiono tu niespodziewanie na znaczne zgrupowanie grobów grupy tarnobrzeskiej. Groby dochodziły aż do samego potoku płynącego u stóp wzniesienia zwanego Recepta. Wbrew dotychczasowym przewidywaniom okazało się, że cmentarzysko grupy tarnobrzeskiej sięga dalej w kierunku wschodnim i wchodzi na wschodnią część parceli zabudowaną budami i chlewikami. Ze względu na postępujące niszczenie i dewastację tej części stanowiska, koniecznym będzie dalsze kontynuowanie prac badawczych, aż do całkowitego przebadania wschodniej części cmentarzyska.

Ryc. 2. Bachórz-Chodorówka, pow. Brzozów, stan. 1. Naczynia odkryte w grobach: a — grób 530, b — grób 502, c — grób 478
 d, g — grób 599, e — grób 516, f — grób 578, h — grób 596, i — grób 436

Łącznie w sierpniu 1971 roku przekopano przestrzeń o powierzchni 267 m² i zbadano 61 grobów (nr 617—677). We wschodniej części stanowiska przebadano fragmenty dwóch palenisk o niezbyt wyjaśnionej chronologii. Odkrycie to potwierdziło dawniejsze obserwacje zanotowane podczas budowy strażnicy (w 1940 roku) o występowaniu we wschodniej części placu budowy warstwy spalenizny — interpretowanej jako pozostałość stosu, na którym miano palić zmarłych⁸. W południowej części stanowiska w dalszym ciągu natrafiano na materiały ceramiczne pochodzące zapewne z osady datowanej w zasadzie na okres wpływów rzymskich. Zasięgu tej osady nie udało się dotąd ustalić.

Dalsze prace na cmentarzysku wznowiono w sierpniu 1972 roku. Badania te prowadziły mgr Renata Kisza i mgr Barbara Bugajska. Przebadano pozostałe jeszcze fragmenty terenu w centralnej części stanowiska i kontynuowano rozkopywanie wschodnich peryferii cmentarzyska. Zbadano przestrzeń o powierzchni 80 m² i odkryto dalszych 51 grobów (nr 678—728). Nie udało się wyjaśnienie przebiegu wschodniej granicy cmentarzyska. Okazało się, że ciągnie się ono dalej w kierunku wschodnim, u podnóża wzniesienia zwanego Recepta i obejmuje obszar częściowo zabudowany obiektami gospodarczymi, pokryty grubą warstwą współczesnych śmieci i odpadków.

III.

W kwietniu 1971 roku przeprowadzono na terenie Bachórze szczegółowe badania poszukiwawcze, które miały na celu rozpoznanie zaplecza osadniczego dla omawianego powyżej cmentarzyska grupy tarnobrzeskiej. Badaniami objęto przede wszystkim obszar Chodorówka, dawniej odrębnej wsi, obecnie włączonej jako przysiółek w obręb Bachórze. Prowadzono też wstępne rozpoznanie archeologiczne na obszarze właściwego Bachórze. Dokonano weryfikacji dawniej znanych stanowisk i ustalono numerację ciągłą dla wszystkich stanowisk z całego obszaru należącego do wsi Bachórze. Stanowiska położone na obszarze Chodorówka (posiadającej odrębne plany katastralne) oznaczono jako Bachórze-Chodorówka. W badaniach udział wzięli: doc. dr Marek Gedl, mgr Michał Parczewski oraz Zdzisław Bołek i Jan Chochorowski — studenci archeologii Polski U.J. W wyniku przeprowadzonych badań ustalono następujące stanowiska archeologiczne na terenie wsi Bachórze:

Bachórze-Chodorówka, stan. 1. Położone na parceli należącej do gospodarstwa PGR Chodorówka, na północ od szosy Dynów-Dubiecko i od przystanku PKS Chodorówka, u stóp wzniesienia zwanego Recepta, na stożku napływowym małego strumyka wpadającego w dolinę Sanu. Na stanowisku znajduje się cmentarzysko grupy tarnobrzeskiej.

Bachórze-Chodorówka, stan. 1a. Pole Anieli Pilip, położone na południe od stanowiska 1, przy szosie z Dynowa do Dubiecka. Na stanowisku znajdują się pozostałości osady (?) datowanej w zasadzie na okres wpływów rzymskich.

Bachórze-Chodorówka, stan. 2. Średniowieczne grodzisko stożkowate, zwane „Sklepisko”, położone na północny zachód od stanowiska 1, po zachodniej stronie drogi biegnącej od szosy w stronę PGR-u Chodorówka.

Bachórze-Chodorówka, stan. 3. Zalesiona szczytowa część wzgórza zwanego „Parasol”, stanowiącego własność gospodarstwa PGR Chodorówka, otoczona wyraźnie rysującym się wałem, poważnie zniszczonym przez

okopy z czasów ostatniej wojny. Obiekt o nie wyjaśnionej dotąd chronologii, wzmiankowany nieraz w literaturze archeologicznej jako grodzisko i niekiedy wiązany nawet z grupą tarnobrzeską (patrz, badania M. Parczewskiego przeprowadzone w 1972 roku).

Bachórze-Chodorówka, stan. 4. Pole orne stanowiące własność gospodarstwa PGR Chodorówka, położone na południowym stoku wzgórza „Parasol”, poza obrębem wału, na wschód od kamiennego krzyża ustawionego przy szosie Dynów-Dubiecko. Na powierzchni znaleziono fragment naczyńia prehistorycznego o bliżej nieokreślonej przynależności kulturowej.

Bachórze-Chodorówka, stan. 5. Pole orne stanowiące własność gospodarstwa PGR Chodorówka, położone na cyplu południowo-zachodniej części wzgórza „Parasol”, poza obrębem wału. Cypel wysunięty jest nad szosę Dynów-Dubiecko, pomiędzy kamiennym krzyżem przy szosie, a boczną dolinką, odcinającą wzgórze „Parasol” od wzgórza „Recepta”. Na powierzchni znaleziono liczne skorupy grupy tarnobrzeskiej, z okresu wpływów rzymskich oraz jeden fragment naczyńia wczesnośredniowiecznego.

Bachórze-Chodorówka, stan. 6. Pole należące do gospodarstwa PGR Chodorówka, położone na południowo-wschodnim stoku wzgórza „Recepta”, opadającym do głębokiej dolinki oddzielającej wzgórze to od wzgórza „Parasol”. Na powierzchni znaleziono skorupy grupy tarnobrzeskiej oraz inne ułamki naczyń, o bliżej nieokreślonej przynależności kulturowej.

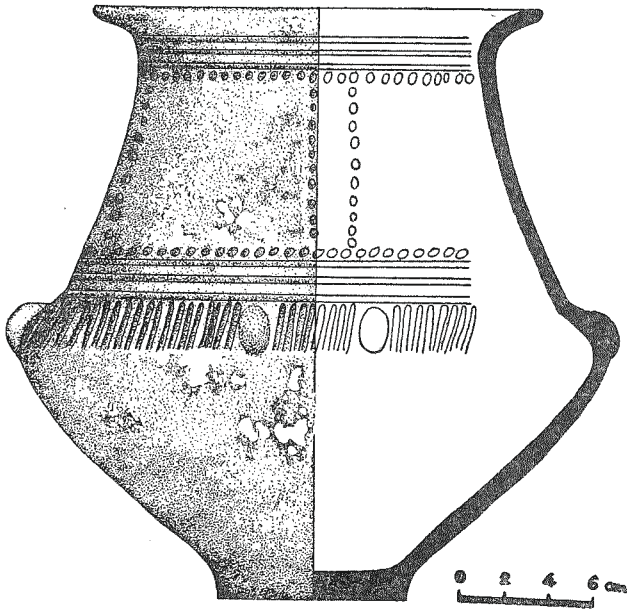
Bachórze-Chodorówka, stan. 7. Pola Katarzyny Bielec i Juliana Hadama, położone na niskim stoku opadającym ku łąkom doliny Sanu, na południe od szosy Dynów-Dubiecko, kilkadziesiąt metrów na południowy wschód od wzgórza pocerkiwnego. Na powierzchni znaleziono skorupy grupy tarnobrzeskiej oraz być może wczesnośredniowieczne.

Bachórze-Chodorówka, stan. 8. Pole Stanisława Gąski, położone na cyplu wzniesionym nad doliną małego strumienia, która otacza od zachodu gródek „Sklepisko”, na zachód od drogi wiodącej do PGR-u Chodorówka, około 150—200 m na północ od szosy Dynów-Dubiecko i około 100 m na północ od domu właściciela pola (nr 228). Na powierzchni znaleziono dwie skorupy grupy tarnobrzeskiej.

Bachórze-Chodorówka, stan. 9. Kamieniste pole orne Michała Tereszaka, położone na zboczu grzbietu wznoszącego się ponad wysoką terasą lewego brzegu Sanu, około 400 m na północ od szosy i na północny wschód od stanowiska 10. Na powierzchni znaleziono fragment naczyńia zapewne grupy tarnobrzeskiej.

Bachórze-Chodorówka, stan. 10. Pola orne położone na skraju wysokiej terasy lewego brzegu doliny Sanu, wzniesione ponad grupą zabudowań przy szosie, na wschód od wzgórza pocerkiwnego, ponad stanowiskami 7 i 11. Między innymi są to pola Józefa Hadama, Katarzyny Pyra, Józefa Kociuby, Jana Bielca, Jana Zawady, Stanisława Malawskiego, Marii Bielec, Henryka Pilipa, Władysława Szymańskiego i Ignacego Gieruli. Na powierzchni pół znaleziono skorupy grupy tarnobrzeskiej, zapewne z okresu wpływów rzymskich i inne o bliżej nieokreślonej przynależności kulturowej oraz jeden odłupek krzemienia. Na stanowisku rozciąga się osada grupy tarnobrzeskiej, a być może także z innych okresów. Stanowisko poprzecinane jest na mniejsze jednostki wąwozami, którymi biega drogi polne.

Bachórze-Chodorówka, stan. 11. Zabudowania Fran-

Ryc. 3. Bachórz-Chodorówka, pow. Brzozów, stan. 1. Popielnica z grobu 653.

ciszka Szalajko (nr 204). Uzyskano informacje, że w 1958 roku podczas kopania dołu na buraki odkryto i zniszczono naczynie gliniane zawierające wewnątrz biały proch. Być może był to grób ciałopalny. Chronologia znaleziska nie jest ustalona.

Bachórz, stan. 12. Pola orne położone na północ od zabudowy zachodniej części Bachórz, na północny wschód od kościoła, na cyplu położonym po zachodniej stronie bocznej dolinki, którą płynie mały strumyk okalający stanowisko od wschodu i od południa. Między innymi pola Karola Szalajko, Władysława Kaszyckiego, Julii Hadam, Kazimierza Chrzana, Józefa Chrzana, Wandy Kaninczak, Anny Kuszelnik. Stanowisko rozdzielone jest na dwie części obniżeniem, którym biegnie droga polna. Na powierzchni pól znaleziono dużą ilość skorup grupy tarnobrzesckiej, z okresu wpływów rzymskich i wczesnośredniowiecznych.

Bachórz, stan. 13. Pole Wojciecha Szalajko (syna Franciszka) położone na cyplu wysuniętym w małą boczną dolinkę, na północ i znacznie wyżej od stanowiska 12. Na powierzchni znaleziono jedną skorupę zapewne grupy tarnobrzesckiej.

Bachórz, stan. 14. Pole Wojciecha Szalajko, położone u wylotu bocznej dolinki, na lewym brzegu strumienia, na południowy wschód od stanowiska 12. Na powierzchni znaleziono ułamki naczyń zapewne wczesnośredniowiecznych.

Bachórz, stan. 15. Pole Wojciecha Szalajko, położone na południe od stanowisk 12 i 14, na małym wzniesieniu, około 50 m na północny wschód od domu nr 112. Na powierzchni znaleziono skorupy wczesnośredniowieczne.

IV.

W trakcie dotychczasowych prac badawczych udało się w zasadzie ustalić zasięg cmentarzyska na stanowisku 1. Stwierdzono, że zajmuje ono obszar o powierzchni około 30 arów. Nie jest to więc obiekt tak rozległy, jak liczne cmentarzyska w obrębie kultury lużyckiej obejmujące przestrzeń kilku, czy nawet kilku-

nastu hektarów. Na cmentarzysku przebadano dotąd ponad 700 grobów ciałopalnych grupy tarnobrzesckiej. Wedle szacunkowych danych kilkadziesiąt dalszych grobów uległo zniszczeniu w trakcie prac budowlanych podczas wznoszenia zabudowań strażnicy granicznej. Poważna liczba grobów znajduje się jeszcze musi w obrębie niepodpiwniczonej części budynku wzniesionego na cmentarzysku. Można zakładać, że na cmentarzysku znajdowało się nieco ponad tysiąc grobów. Przypisać trzeba, że liczba pochówków będzie jeszcze większa, gdyż w wielu wypadkach oznaczano jednym numerem dwie lub trzy popielnice ze spalonymi kośćmi wewnątrz, ustawione w bezpośrednim sąsiedztwie i tworzące jak się wydawało jeden zespół. Groby rozmieszczone były nierównomiernie na terenie cmentarzyska i w niektórych jego partiach tworzyły wyraźne zgrupowania.

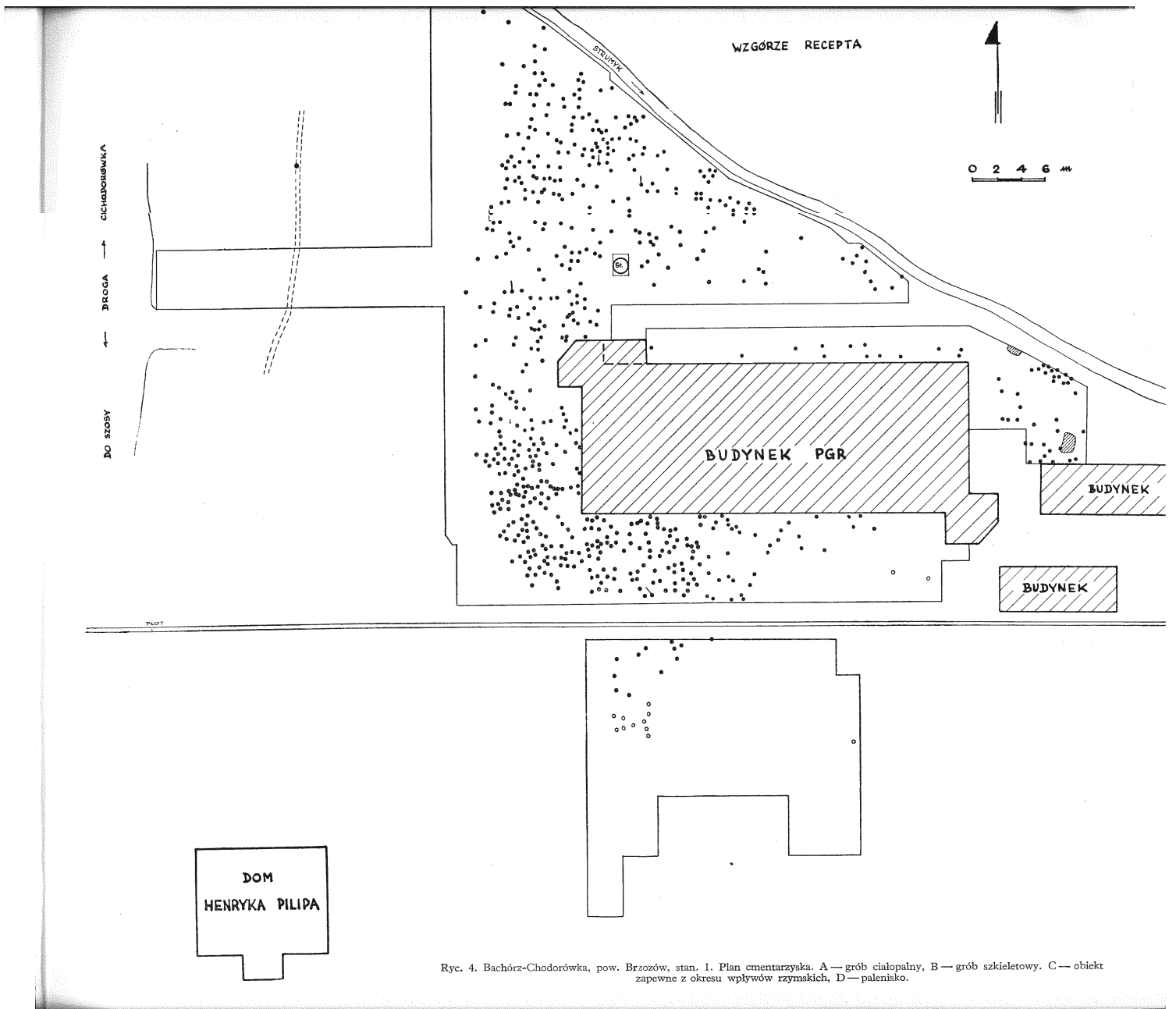
Ogromną większość wśród odkrytych dotąd grobów stanowiły pochówki ciałopalne popielnicowe. Przeważnie w skład grobu wchodziła popielnica zawierająca wewnątrz przepalone kości i nakryta drugim naczyniem, przeważnie misą odwróconą dnem do góry. Stosunkowo rzadko w grobach występowały dalsze naczynia, pełniące funkcję przystawek. Naczynia te, przeważnie małych rozmiarów bywały umieszczone we wnętrzu popielnicy. Dość często obserwowano dwie lub trzy popielnice ustawione w bezpośrednim sąsiedztwie, nieraz wręcz stykające się brzuściami. Niekiedy w takim zgrupowaniu znajdowało się kilka popielnic. Wydaje się, że popielnice wchodzące w skład takich zgrupowań nie były jednocześnie zakopane do ziemi. Możliwe, że w wielu wypadkach dostawiano je sukcesywnie do dawniej złożonych w ziemi popielnic. Sporadycznie występowały na cmentarzysku obiekty, zawierające naczynie nakryte misą. Tym tylko różniły się one od grobów popielnicowych, że w naczyniu nie natrafiono na przepalone kości. Nie stwierdzono też występowania przepalonych kości w ziemi obok naczyń.

Drugą odmianę grobów ciałopalnych, znacznie mniej licznie reprezentowaną na cmentarzysku, stanowią pochówki bezpopielnicowe jamowe. W grobach tych przepalone kości złożone zostały wprost do ziemi. Niekiedy nie spotyka się w nich wyposażenia. Czasem w obrębie skupienia przepalonych kości, lub obok niego znajdowały się naczynia. Niekiedy też skupienie przepalonych kości zalegające w ziemi towarzyszyło popielnicy, także zawierającej przepalone kości w swym wnętrzu.

W grobach ciałopalnych spotyka się niezbyt często wyroby metalowe. Są to niemal wyłącznie ozdoby czy części stroju wykonane z brązu. Składano je przeważnie do wnętrza popielnicy i układano na warstwie przepalonych kości. Przedmioty te nie noszą śladów przepalenia w ogniu.

Do wyjątkowych obiektów należą pojedyncze groby szkieletowe odkryte na cmentarzysku. Do trzech pochówków tego rodzaju odkrytych w latach dawniejszych doszedł jeszcze jeden grób szkieletowy odkryty w 1970 roku (nr 574). W grobie tym natrafiono na przemieszane ze sobą szczątki trzech osobników oraz wyroby brązowe jak bransoleta i skręty z drutu brązowego. Być może z grobem tym też należy wiązać misę ustawioną w pobliżu kości.

Cmentarzysko w Bachórz-Chodorówce dostarczyło bardzo dużej ilości wyrobów ceramicznych. Licznie reprezentowane są naczynia o esowatym profilu, naczynia wazowate różnych typów, misy profilewane. Spotyka

Ryc. 4. Bachórz-Chodorówka, pow. Brzozów, stan. 1. Plan cmentarzyska. A — grób ciałopalny, B — grób szkieletowy. C — obiekt zapewne z okresu wpływów rzymskich, D — palenisko.

się także małe czerpaki, czy kubki. Ceramika w ogólnym swym charakterze należy zdecydowanie do grupy tarnobrzesckiej i to raczej do wczesnej fazy tej grupy. Dokładne ramy chronologiczne całego cmentarzyska nie zostały jeszcze w pełni sprecyzowane. Zdecydowanie jednak można stwierdzić na podstawie dużej ilości form ceramicznych, a także niektórych wyrobów brązowych, że cmentarzysko użytkowane było głównie w IV okresie epoki brązu. Wydaje się, że niektóre z grobów będzie można datować nieco wcześniej. Zapewne też cmentarzysko było użytkowane także w V okresie epoki brązu. Brak jednak naczyń, które by odpowiadały w pełni ceramice charakterystycznej dla V okresu epoki brązu z północnej, nadwiślańskiej części grupy tarnobrzesckiej. Nie natrafiono dotąd zupełnie na formy naczyń, które mogłyby pochodzić z wczesnej epoki żelaza. Brak też wyrobów metalowych, które by można było odnieść do tej epoki. Sądzić można, że po zakończeniu badań i po dokonaniu szczegółowej analizy materiału zabytkowego z całości cmentarzyska, będzie można w pełni ustalić ramy chronologiczne tego obiektu. W tym wypadku omawiane cmentarzysko może się stać obiektem kluczowym dla

rozpracowania wczesnej i być może także środkowej fazy rozwojowej grupy tarnobrzesckiej.

W wyniku przeprowadzonych badań poszukiwawczych stwierdzono, że w okolicy cmentarzyska uchwytnie są ślady przynajmniej kilku osad, w zasadzie współczesnych cmentarzysku. Ślady osiedli rozmieszczone są przeważnie na skraju wysokiej terasy wzniesionej ponad zalewowy obszar doliny Sanu. W chwili obecnej trudno jeszcze ustalić w sposób bardziej szczegółowy wzajemne zależności pomiędzy uchwyconymi osiedlami a cmentarzyskiem. Materiał ceramiczny uzyskany w trakcie badań powierzchniowych, znacznie rozdrobniony, nie stanowi podstawy do bardziej precyzyjnego ustalenia wieku poszczególnych osiedli. Nie wiadomo, czy wszystkie osiedla użytkowane były współcześnie, czy też mamy tu do czynienia z pozostałościami osiedli zakładanych w różnych okresach czasu. Także rozmiary poszczególnych obiektów ustalone zostały dotąd w sposób orientacyjny. Planuje się w przyszłości podjęcie badań wykopaliskowych na niektórych spośród uchwyconych osiedli, celem bardziej wszechstronnego rozpracowania zagadnień związanych z omawianym tu zespołem osadniczym.

PRZYPISY

¹ K. Moskwa, *Grupa tarnobrzescka kultury łużyckiej*, Materiały do prahistorii ziem polskich, Warszawa 1971 cz. IV, z. 1, s. 7—48.

² J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski, *Pradzieje Polski*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1965, s. 173—174, 189—190, 217—219.

³ M. Gedl, *Sprawozdanie z drobnych prac archeologicznych prowadzonych na terenie województwa rzeszowskiego w 1955 r.*, Sprawozdania Archeologiczne, Warszawa 1960, t. IX, s. 88, ryc. 4—5.

⁴ M. Gedl, *Ze studiów nad genezą i wczesną fazą grupy tarnobrzesckiej*, Archeologia Polski, Wrocław 1970, t. XV s. 365—386.

⁵ Badania prowadzone przez Rudolfa Jamkę.

⁶ M. Gedl, *Badania na cmentarzysku kultury łużyckiej w Chodorówce (Bachórze), pow. Brzozów, w 1960 roku*, Sprawozdania Archeologiczne, Warszawa 1962, t. XIV, s. 94—101; tenże, *Badania na cmentarzysku kultury łużyckiej w Chodorówce, powiat Brzozów, w 1963 roku*, Sprawozdanie Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1963, Rzeszów 1963 s. 20—21; tenże, *Badania na cmentarzysku kultury łużyckiej w Chodorówce, pow. Brzozów, w roku 1964*, Sprawozdanie Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1964, Rze-

szów 1964, s. 22; tenże, *Badania na cmentarzysku kultury łużyckiej w Bachórze-Chodorówce, pow. Brzozów*, Sprawozdanie Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1965, Rzeszów 1966, s. 29—31; tenże, *Dotychczasowe wyniki badań na cmentarzysku kultury łużyckiej w Chodorówce, pow. Brzozów*, [w:] Liber Iosepho Kostrzewski octogenario a veneratoribus dicatus, Wrocław—Warszawa—Kraków 1968, s. 145—153.

⁷ Badania poszukiwawcze prowadzone przez M. Gedla i T. Lesiaka, głównie w 1960 roku.

⁸ W. Radig, *Das Urnenfeld von Bachorz bei Dynow*, Kr. Sanok, Fundbericht, Deutsche Forschung im Osten, Kraków 1941, t. I, z. 4, s. 4—5. W. Radig pisze wyraźnie o odkryciu paleniska w zachodniej części budowy, w miejscu, gdzie wznoszono jeden z bunkrów narożnych strażnicy. Natomiast bezpośredni świadkowie odkryć lokalizują owe palenisko we wschodniej części stanowiska, w pobliżu zabudowań gospodarczych. Być może odkryto wówczas dwa różne paleniska.

⁹ A. Kunysz, *Grodziska w województwie rzeszowskim*, Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1966, Rzeszów 1968, s. 40, (tam podana dawniejsza literatura).